

SAŽETAK

Suradničko učenje odvija se u skupini djece koju povezuju zajedničke potrebe i ciljevi, u poticajnom ozračju odgojno-obrazovnog vrtićkog konteksta koje pruža mogućnost djeci da osvijeste i prikažu ono što doživljavaju i uče. U dječjem vrtiću je potrebno stvarati ozračje za rasprave djece i odgojitelja, jer rasprava je temelj suradničkog učenja djece i odraslih u dječjem vrtiću. Uloge odgojitelja u suvremenom pristupu učenja djece u predškolskoj ustanovi mogu se sažeti na stvaranje i stalno oplemenjivanje okruženja, kontinuirano promatranje djece i proučavanje njihovih aktivnosti te dokumentiranje aktivnosti kao podloge za razvoj rasprava djece svojstvenih suradničkom učenju. Odgojitelj temelji svoj pristup i učenju djece na ideji da djeca uče čineći i surađujući s drugom djecom u bogatom i raznovrsnom okruženju koje podrazumijeva zanimljive materijale koji potiču na aktivnost i suradnju. Rad daje analizu procjene uloga odgojitelja i njihovih stavova o osobnim i profesionalnim ulogama odgojitelja u suradničkom učenju djece rane i predškolske dobi.

Ključne riječi: materijalno okruženje, metode, suradničko učenje, uloge

ÖSSZEFOGLALÓ

Az iskoláskor előtti nevelés specifikus részét képezi az oktatási rendszernek. Az iskoláskor előtti intézményekben fontos a megfelelő kommunikáció a gyermek és nevelője között, mert ez a kooperatív tanulás alapja. A beszélgetés módszere által ösztönzik a nevelők a gyermekeket arra, hogy gondolkodjanak, kérdezzenek, megfogalmazzák saját véleményüket, valamint serkentik a közös problémamegoldást. Az iskoláskor előtti intézmények nevelőinek feladata, hogy kialakítsák és fenntartsák a megfelelő tanulási környezetet, amelyben számukra is lehetőség nyílik a gyermekek fejlődésének megfigyelésére és dokumentálására. A nevelőnek szem előtt kell tartania, hogy a gyermek leghatékonyabban közösségben tud tanulni, vagyis hogy ingergazdag környezet szükséges a kooperatív tanulás kialakításához.

Kulcsszavak: kooperatív tanulás, módszer, környezet, nevelő, nevelői szerepek.

ABSTRACT

Preschool education represents a specific part of the training and educational system that deals with the training and education of preschoolers. It is necessary to create an atmosphere in which children and trainers can have discussions, because a discussion is the basis for cooperative learning in kindergartens. Discussions encourage children to think, ask and explain their own attitudes and problem solving together with the rest of the group. Discussions support the process of cooperative learning, i.e. the process of common frames of children's new acquired knowledge. The role of a trainer in a modern approach to teaching preschoolers can be summarized into creation and continuous enrichment of the surrounding, continuous observation of children, the study of their activities as well as the data collection of these activities as the basis for the development of discussions relevant to cooperative learning. A trainer bases his approach upon children and their teaching having in mind that children learn by cooperating with other children in a rich and various surrounding that involves interesting materials that encourage children's active participation and cooperation. This paper gives an analysis of perception of personal and professional roles of trainers in cooperative learning process of the preschooler age.

Keywords: cooperative learning, methods, surrounding, trainers' data collection

Vesnica Mlinarević

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Učiteljski fakultet u Osijeku
 vmlinarevic@ufos.hr

Zdenka Bjelobrč

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Učiteljski fakultet u Osijeku

STAVOVI ODGOJITELJA O NJIHOVIM ULOGAMA U SURADNIČKOM UČENJU DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

A nevelők nevelői szerepéről és kooperatív tanulásról vallott nevelői elvek a gyermek fejlődésének korai és iskoláskor előtti szakaszában

Educators about their educative role and their views upon co-operative learning during the early development and pre-school period of children

Stavovi vaspitača o njihovim ulogama u saradničkom učenju dece ranog i predškolskog uzrasta

Uvod

Suradničko učenje djece rane i predškolske dobi oblik je aktivnog učenja čiju osnovu čini zajednički rad djece s ciljem ostvarivanja zajedničkih postignuća. Za učenje djeteta nije dovoljno samo njegovo vlastito iskustvo nego i interakcija s drugom djecom s kojom će ono svoje znanje i iskustvo dijeliti, pri čemu rasprava s drugom djecom predstavlja djetetu izvor za konstruiranje novog znanja na osnovi postojećeg.

Nameće se pitanje kako odgojitelji percipiraju svoju ulogu u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. U tradicionalnom pristupu odgojnoj praksi odgojitelj je dominirao u aktivnostima i istraživanju, a djeca su ga slijedila, slušajući i obavljajući tražene zadatke. U novoj paradigmi ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja odgojitelj zajedno s djecom oblikuje poticajni prostor za učenje, bira materijale, sredstva i metode rada dajući autonomiju djeci za iskazivanje i usavršavanje svoje posebnosti. Jedna od najvažnijih zadaća odgojitelja u poticanju suradničkog učenja predškolske djece svakako je i stvaranje bogatog prostornog okruženja koje promovira dječju autonomnost, potičući ih na raznovrsne istraživačke aktivnosti.

U radu se impliciraju važne i nove uloge odgojitelja, metode rada, važnost dokumentiranja te značenje materijalnih uvjeta u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. Zadaće odgojitelja koje su presudne za održavanje suradničkog učenja predškolske djece jesu odgojiteljeva senzibilnost za promatranje, slušanje i dobro razumijevanje djece, rezonivnost za dobivanje feedbacka od djeteta te izražavanje svojeg feedbacka djeci. Promjene u suvremenom društvu uključuju i promjene u predškolskim ustanovama, stavlajući pred njih nove zahtjeve i izazove. Stoga predškolske ustanove trebaju biti adaptabilne kako bi zadovoljile potrebe djece rane i predškolske dobi, te odgovorile na stvarne potrebe suvremenog društva (Valjan-Vukić, 2011).

Suradničko učenje djece rane i predškolske dobi

Suradničkim učenjem Peko i sur. (2006:17) podrazumijevaju „zajedničko učenje djece u parovima ili malim skupinama s ciljem rješavanja zajedničkoga problema, istraživanja zajedničke teme ili nadogradnje uzajamne spoznaje radi stvaranja novih ideja, novih kombinacija ili jedinstvene inovacije.“ Mlinarević (2009) navodi kako projektni oblik rada zahtijeva suradničko učenje djece i odgojitelja, što pretpostavlja promijenjene uloge odgojitelja. Radom na projektu dječje znanje se postupno konstruira u atmosferi međusobnog podučavanja formiranjem refleksivnog stava naspram konstrukcije stavova ostalih sudionika u interakciji. Munjiza i sur. (2007) ukazuju na osnovne čimbenike koji su neophodni kako bi neku aktivnost smatrali suradničkom, a to su pozitivna međuovisnost, pojedinačna odgovornost, poticajna interakcija licem u lice, socijalne vještine i grupno procesiranje. Za optimalan razvoj i učenje djece neophodno je ozračje relaksirane živahnosti te sadržaji koji zaokupljaju djecu, pružajući mogućnost da djeca osvijeste i prikažu ono što doživljavaju i uče. Suradničkim učenjem djeca postižu bolji uspjeh i produljeno upamćivanje, dublje razumijevanje i kritičko mišljenje, veću sposobnost promatranja iz tuđe perspektive, prijateljski odnos s vršnjacima bez obzira na spolnu i etničku pripadnost, te pozitivan odnos prema samome sebi. Suradničko učenje odvija se u socijalnoj grupi koju povezuju zajedničke potrebe i ciljevi. Za optimalan razvoj i učenje djece rane i predškolske dobi neophodno je ozračje relaksirane živahnosti, te sadržaji koji će zaokupiti djecu složenim rješavanjem problema i mogućnost da dijete prikaže ono što doživljava i uči (Katz, McClellan, 1999; prema Mlinarević 2009). „Suradničko učenje ima značajan učinak na akademska postignuća i na kvalitetu osobnog života.“ (Johnson i sur., 2000; prema Mlinarević, 2009:33)

Uloge odgojitelja i važnost dokumentacije u poticanju suradničkog učenja

Uloge odgojitelja u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi, prema Slunjski (2001:146), sastoje se u „praćenju i slušanju djece, interpretiranju i razumijevanju njihovih aktivnosti, u procjeni situacija u kojima bi se odgojitelj osobno trebao uključiti u aktivnosti, te u traženju adekvatnog načina da se uključi kako bi mogao poduprijeti kvalitetniji razvoj dječje rasprave“. Suradničko učenje predmnijeva sposobnost svih članova skupine da uče jedni od drugih, slušaju jedni druge, te da razvijaju diskusiju prihvaćajući različite perspektive. Mlinarević (2009) naglašava ulogu odgojitelja u suradničkom učenju djeteta rane i predškolske dobi kroz odgojiteljevo isticanje u intenzivnom podržavanju grupne kohezije i poticanje međusobnog razumijevanje među članovima skupine. Odgojitelj koji njeguje i razvija autonomiju djece te njeguje i podržava suradničko ozračje u odgojnoj skupini, ističe Miljak (2009), stvara institucijski kontekst za promicanje svih aspekata dječjeg razvoja, učenja, odgoja i obrazovanja. Uloga odgojitelja je motivirati sebe za prepoznavanje onoga što zanima djecu rane i predškolske dobi, te istovremeno spoznavanje onoga što dijete već zna i pronalaženje načina za spontanim učenjem djece (Slunjski, 2003).

Uloga odgojitelja podrazumijeva osmišljavanje okruženja poticajnog za rano učenje u kojemu će djeca istraživati i otkrivati zakonitosti materijalne i socijalne sredine s konkretnim, stvarnim i za život djece važnim materijalima za učenje (Bredenkamp, 1996; prema Sindik, 2007). Svoju ulogu odgojitelj sve više dijeli sa sudionicima – djecom, navodi Bruner (2000) koji njegovu ulogu komparira s „dirigentom“ stoga što će njegova uloga u budućnosti biti sve manja, ali svakako ne manje važna.

Pokušavajući stvoriti uvjete koji će omogućiti suradničko učenje djece u dječjem vrtiću, odgojitelji nailaze na pojedine poteškoće. Proučavajući ovo pitanje, Slunjski (2001) ukazuje na činjenicu da je jedan od najvećih problema navika djece da na postavljena pitanja odgovaraju u isti glas, pri čemu nitko nikoga ne može čuti. Odgojitelj često upućuje svoja pitanja velikom broju djece istovremeno, a na ta pitanja djeca i odgovaraju istovremeno, te odgojitelj ne može čuti ni razumjeti što pojedino dijete govori. Slunjski naglašava da „odgojitelj treba napustiti razgovore s mnogo djece istodobno, te što više poticati razgovore s djecom u malim grupama.“ (Slunjski, 2001:133) Uloga odgojitelja u poticanju suradničkog učenja podrazumijeva stvaranje ozračja tople komunikacije, opskrbljivanje prostora različitim materijalima, primjenjivanje različitih strategija i planiranja aktivnosti tako da se one mogu odvijati na različitim razinama složenosti te poticanje suautorstva vršnjaka kroz svakodnevne interakcije (Wishon i sur., 1998; prema Mlinarević, 2009). Uloga odgojitelja, prema Slunjski, (2003), podrazumijeva stvaranje zanimljivog, poticajima bogatog i emocionalno sigurnog okruženja u kojem će djeca imati prigodu zadovoljiti svoju znatiželju i prirodnu potrebu za istraživanjem oprobavajući svoje mogućnosti i postavljajući sama granice svojih sposobnosti.

Različiti oblici odgojiteljeve dokumentacije mogu podupirati suradničko učenje djece rane i predškolske dobi u dječjem vrtiću. Naime, dokumentacija odgojitelja djeci omogućuje prisjećanje na prethodno započete aktivnosti, što omogućava prirodni nastavak i razvojni tijek aktivnosti. Slunjski (2006) naglašava da dokumentacija također potiče i olakšava međusobno razumijevanje djece za vrijeme njihovih zajedničkih rasprava i nadograđivanje njihovog znanja. Prikupljanje i korištenje dokumentacije odgojitelja potiče razvoj refleksivnog mišljenja djece jer pomaže djeci u osvješćivanju procesa vlastitog učenja.

Dokumentacija se očituje i kao pomoć odgojitelju u promišljanju njegove odgojno-obrazovne prakse, te olakšava roditeljima uvid u to kako dijete uči. Slunjski (2001) navodi da se djeca kroz zajedničku raspravu međusobno poučavaju, ali također izgrađuju i novu teoriju, kvalitetniju od polazne teorije pojedinog djeteta. Zadaća odgojitelja je pažljivo prikupljanje raznovrsne dokumentacije te promišljanje onih organizacijskih oblika rada koji potiču raspravu među djecom. Posebno je važan način na koji odgojitelj postavlja pitanja djeci u različitim aktivnostima, te razlog zbog kojeg to čini. Naime, Slunjski (2001:146) naglašava da „za autentičan razgovor s djecom nije moguće unaprijed isplanirati pitanja jer prirodan tijek razgovora uopće nije moguće predvidjeti“. Suvremeni kriteriji kvalitetne komunikacije odgojitelja s

---

djecom rane i predškolske dobi pretpostavljaju odgojitelja koji ne procjenjuje i ne analizira iskaze djeteta namećući svoja objašnjenja, nego odgojitelja koji pita, otkriva i zajedno s djecom istražuje (Slunjski, 2003).

Uloge i aktivnosti odgojitelja proizlaze iz aktivnosti djece i podrazumijevaju fino usklađivanje odgojitelja s dječjim aktivnostima utemeljeno na osnovi njihovog sustavnog promatranja i refleksiji osobne prakse odgojitelja (Mlinarević, 2009). Odgojitelj koji kontinuirano kreira dinamično okruženje za učenje djeteta polazi od djetetovih interesa, stimulira potencijale djeteta omogućavajući interakciju djece s materijalima, ali i interakcije s drugom djecom (Forman i Hill, 1984; prema Sindik, 2007).

Metode rada odgojitelja u poticanju suradničkog učenja

Suradničko učenje temelji se na ideji kako će djeca lakše otkriti, spoznati i razumjeti složene pojmove međusobno razgovarajući za njih važnoj i aktualnoj temi. Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da djeca koja imaju priliku učiti na ovakav način uče brže i lakše, te da je njihovo znanje dugotrajnije, a rezultati učenja se poboljšavaju suradničkim učenjem (Johnson i Johnson, 1989; prema Mlinarević i sur, 2003.; Čatić i Sarvan, 2008; prema Kadum-Bošnjak, 2012). Da bi neka aktivnost bila suradnička, potrebno je uključiti pozitivnu međuovisnost, pojedinačnu odgovornost, poticajnu interakciju licem u lice, razvijati socijalne vještine te skupno procesiranje.

Postoje različiti načini suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. To mogu biti aktivnosti u paru ili skupini pri čemu bi članovi skupine trebali biti različitih sposobnosti i raditi na realizaciji zajedničkog zadatka rješavajući zajednički problem. Uspjeh skupine ovisi o svakome članu suradničke skupine, istovremeno i uspjeh svakoga člana skupine ovisi o uspjehu cijele skupine (Kadum-Bošnjak, 2012).

Jedan od oblika rada koji zahtijeva suradničko učenje djece rane i predškolske dobi je rad na projektu koji podrazumijeva aktivno učenje svih sudionika kroz aktivnosti kojima se djeca bave učeći iz podražaja i situacija kojima su izloženi (Mlinarević, 2009). Prilike za druženje djece različitih razvojnih razina i kompetencija mogu imati visok potencijal učenja i može rezultirati "kolaborativnom konstrukcijom razumijevanja" (Spiegel, 2005:18). Za uspješno provođenje suradničkog učenja važna je kvaliteta interakcije među djecom, odgojiteljima, roditeljima i svim drugim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa, strukturiranje vrtičkog okruženja po mjeri djeteta, te uloga odgojitelja kao voditelja suradničkog učenja (Peko i sur. 2003; prema Kadum-Bošnjak 2012). Rad na projektu, navodi Mlinarević, (2009), iniciraju djeca u suradnji s odgojiteljem zajedno oblikujući okruženje bogato odgojnim i obrazovnim potencijalima kako bi djeca aktivnim učenjem došla do željenog cilja istražujući teme koje sama biraju koristeći pri tome u najvećoj mjeri svoje vještine i mogućnosti. U istraživanju Mlinarević (2009), kojim su utvrđivana iskustva odgojitelja u radu na projektu kao jednoj od metoda suradničkog učenja, ispitani odgojitelji navode niz prednosti ovog oblika učenja u praktičnom radu s djecom rane i predškolske dobi

ističući učinkovito korištenje prostora, bolju interakciju odgojitelj – dijete i dijete – dijete, sustavno promatranje djeteta i dokumentiranje koje je rezultiralo boljim upoznavanjem pojedinog djeteta i primjenu suvremenih nastavnih strategija u neposrednom odgojno-obrazovnom radu s djecom rane i predškolske dobi.

Metode, oblike i načine rada odabire odgojitelj, nastojeći pritom odgojno-obrazovni proces učiniti kvalitetnijim, raznolikijim, sadržajnijim, zanimljivijim i primjerenim dobi djece s kojom radi pridonoseći ostvarivanju odgojno-obrazovnih ciljeva koji se odnose na kognitivni, afektivni i psihomotorni razvoj djece rane i predškolske dobi (Bognar i Matijević, 1993; prema Kadum-Bošnjak, 2012).

Prostorni i materijalni uvjeti kao treći odgojitelj u dječjem vrtiću

Kako se odgojni procesi odvijaju u različitim odgojnim sredinama koje raspolažu specifičnim odgojno-obrazovnim potencijalima, neupitno je značenje predškolskih ustanova koje imaju snažan utjecaj na izgradnju cjelovite osobnosti djece rane i predškolske dobi (Valjan-Vukić, 2011). Značenje institucijskog okruženja u kojem dijete boravi, odrasta, uči i razvija se, pitanje je kojem se danas u pedagoškoj teoriji i praksi pridaje velika pozornost (Sindik, 2007). Suvremena pedagoška koncepcija, naglašava Mlinarević, (2011), pretpostavlja modeliranje dječjeg vrtića po mjeri djeteta, što podrazumijeva stvaranje stimulativne okoline u kojoj djeca mogu izraziti svoje stvaralačke mogućnosti kroz druženje i vršnjačku interakciju, okoline u kojoj postoji stalna mogućnost promjene u prostoru i mogućnost razvoja prosocijalnih ponašanja. Ellis (2004) upućuje na važnost konstruktivističkog pristupa dizajniranju okruženja, timski rad, otvorenost i fluidnost u odabiru sadržaja, kontinuirano praćenje djetetova napretka i ugodu i osjećaj zadovoljstva u djece.

Cilj odgojno-obrazovnog rada u dječjem vrtiću podrazumijeva skrb o ukupnoj kvaliteti svakodnevnog življenja djece rane i predškolske dobi, te stvaranje optimalnih uvjeta za njihovu samoaktualizaciju i za afirmaciju djetetovih individualnih potencijala. Svojim cjelokupnim ozračjem te korištenjem svakodnevnih životnih situacijskih poticaja i planski stvorenih situacija, dječji vrtić pridonosi stjecanju pozitivnih dječjih iskustava pružajući mogućnost da djeca žive i uče svoja prava (Valjan-Vukić, 2011). Mlinarević (2011) navodi kako rezultati znanstvenih istraživanja dokazuju da emocionalno, kulturno i materijalno stimulirana sredina bitno utječu na ubrzani razvoj određenih funkcija kod djece, njihova cjelovitog razvoja. Kultura odgojno-obrazovne ustanove podrazumijeva njezinu cjelokupnu povijest, institucionalni kontekst u kojem se odvija odgojno-obrazovni proces te sudionike toga procesa koji bivaju stvaratelji i graditelji kulture odgojno-obrazovne ustanove (Ivanović i sur., 2011). U kontekstu predškolske ustanove, kultura se ogleda u organizaciji prostora, načinu postupanja s djecom rane i predškolske dobi na svim razinama interakcijskih odnosa, te kroz svakodnevne rituale i rutine koje u svakodnevnom djelovanju grade sudionici odgojno-obrazovnog procesa u dječjem vrtiću (Valjan-Vukić, 2011). Novo ozračje u dječjem vrtiću zahtijeva od odgojitelja sklop vrijednosti, znanja i umijeća

---

kojima ostvaruje dizajniranje poticajne i razvojno primjerene sredine, te kojima potiče kreativne potencijale djeteta i kreira prilike za djetetovu suradnju s drugom djecom (Mlinarević, 2000).

Okruženje za življenje i učenje djece rane i predškolske dobi u dječjem vrtiću mora biti strukturirano na način da promovira samoregulaciju, neovisnost, suradnju, međusobno uvažavanje i poštivanje drugačijih mišljenja, postavljanje pitanja, istraživanje, razgovor te refleksiju i samoevaluaciju djece i odgojitelja (Slunjski, 2001 prema Sindik, 2007). Kultura odgojno-obrazovne ustanove, ističe Vujčić, 2011 prema Valjan-Vukić, 2011, podrazumijeva vrijednosti, norme, kolegijalnost, stavove i odnose članova ustanove koji znatno utječu na tijek odgojno-obrazovnog procesa. Obzirom da cjelokupno ozračje u odgojnoj skupini jasno komunicira implicitnu pedagogiju odgojitelja, odgojitelj mora dobro poznavati svako pojedino dijete, njegove stvarne potrebe, interese i mogućnosti kako bi omogućio djeci da aktualiziraju svoje predispozicije (Slunjski, 2003). Prostorni i materijalni uvjeti dječjeg vrtića trebaju omogućavati aktualizaciju različitih stilova učenja, što uključuje centralni prostor za zajednička okupljanja djece, radni prostor za suradničko učenje te tiha mjesta za razmišljanje djece ili individualni rad s odgojiteljem (Slunjski, 2006). Organizacija prostora za odgojitelje predstavlja predmet kontinuiranog promišljanja vlastite odgojne prakse u potrazi za novim dimenzijama kvalitetnijeg života u odgojnoj skupini i ustanovi dječjeg vrtića (Sindik, 2007).

Proučavajući ovo pitanje, Slunjski (2006) naglašava da se kvalitetnim prostornim okruženjem smatra okruženje koje djeci omogućuje izbor različitih materijala, kretanje, mnogo interakcija i suradničko rješavanje problema, ali i mogućnost distanciranja iz grupnih aktivnosti. Naime, pravo djeteta na privatnost važno je za cjeloviti razvoj djeteta podjednako kao i postojanje prilika za druženje i uključenost djece u rad s drugima. Stoga se jednom od najvažnijih zadataka odgojitelja u poticanju suradničkog učenja predškolske djece svakako smatra i stvaranje bogatog prostornog okruženja koje promovira autonomnost aktivnosti djeteta, potičući ga na raznovrsne istraživačke aktivnosti. Osiguravanjem obilja materijala, izbora materijala, izbora partnera za igru te mogućnosti slobodnog kretanja djece u prostoru pridonosi se svestranijem razvoju djeteta i izgrađivanju povjerenja djeteta u vlastite mogućnosti, prilikom čega dijete preuzima odgovornost za vlastiti izbor (Sindik, 2007).

Polazeći od iskustvenih spoznaja, pokazala se potreba da je prostor djetetovog odrastanja, igre i učenja potrebno oblikovati po mjeri djeteta stavljajući naglasak na interakciju među djecom i interakciju s odgojiteljem, vodeći istovremeno brigu o individualnom djetetu te njegovim potrebama i interesima (Miljak, 1993 prema Sindik, 2007). Slunjski (2006) naglašava tri osnovna zahtjeva koje prostor treba ispunjavati, a to su kretanje, neovisnost i interakcija. Kretanje ili akcija je svojstveno djetetu predškolske dobi, dok se neovisnost odnosi na dostupnost djeci zanimljivih i poticajnih materijala. „Prostor koji promovira interakciju osmišljen je na način da omogućava djeci različite oblike socijalnog grupiranja, dakle druženje u manjim ili

većim skupinama.“ (Malaguzzi, prema Slunjski, 2006:80-99). Kultura dječjeg vrtića neposredno je povezana sa svjetonazorom, uvjerenjima i vrijednostima koje odgojitelj cijeni te prema kojima organizira vrtičko okruženje, odabire ponudu materijala za aktivnosti s djecom i prema kojima definira svoj odnos prema dječjoj kreativnosti i uvažava dječju inicijativu (Slunjski, 2011).

Utjecaj vrtičkog ozračja kao trećeg odgojitelja u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi vrlo je izražen, čak se može reći da djeluje jače od odgojiteljevog namjernog djelovanja. Kada su djeca dio zajednice koja ističe pozitivnu sliku o sebi, bolje uče, otvorenija su i spremnija surađivati. Postići „dobro“ pedagoško ozračje u radu smatra se procesom koji zahtijeva vrijeme, zalaganje i pomno planiranje odgojno-obrazovnog procesa od strane odgojitelja u predškolskoj ustanovi (Mlinarević i sur., 2003).

Metoda rada

U svom osobnom i profesionalnom sazrijevanju, intuitivno eksperimentirajući od početničkog slijeđenja uzora do osobne impilvitne pedagogije i osobnog stila u praktičnom odgojno-obrazovnom radu, samostalnih stvaralačkih pokušaja, odgojitelj postaje bitna karika u lancu kontinuiranog ostvarivanja odgojno-obrazovne prakse koja potiče i razvija dječje interese, znanja i umijeća u okvirima vrtičkog konteksta.

Cilj istraživanja bio je ispitati kako odgojitelji percipiraju svoje uloge u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi, te koje stavove imaju o suradničkom učenju.

Iz samog cilja proizlaze i zadaci koji su usmjereni na upoznavanje i razumijevanje uloga odgojitelja u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi koje su imale utjecaj na stvaranje vrtičkog ozračja u kojem se poticajnim metodama rada zadovoljavaju dječje potrebe za novim iskustvima i stvaraju uvjeti u kojima djeca do maksimuma razvijaju svoje mogućnosti. Zadaci istraživanja su bili: ispitati stavove odgojitelja o osobnim i profesionalnim ulogama odgojitelja u suradničkom učenju djece rane i predškolske dobi; ustanoviti metode rada koje odgojitelji primjenjuju u poticanju suradničkog učenja u predškolskoj ustanovi i ispitati stavove odgojitelja o značenju prostornih i materijalnih uvjeta u poticanju suradničkog učenja predškolske djece.

Stavovi odgojitelja dobiveni su popunjavanjem anketnog upitnika s 8 pitanja i to: 1. odabirom ponuđenih odgovora; 2. izjašnjavanjem o razini suglasja s ponuđenom tvrdnjom i 3. pitanjima otvorenog tipa, deskriptivno. Obradi anketnog upitnika pristupilo se kvalitativnom i kvantitativnom analizom. Istraživanje je provedeno na slučajnom uzorku od 40 odgojitelja u četiri (4) dječja vrtića u Slavonskom Brodu, koji rade u svim dobnim odgojnim skupinama. Sudionice istraživanja, odgojiteljice su ženskog spola, imaju višu stručnu spremu, od 4 do 32 godina radnoga staža, najveći broj od 10 do 20 godine radnog staža, što iskazuje njihovo osobno stručno i profesionalno iskustvo u odgojno-obrazovnom radu.

Rezultati istraživanja i rasprava

Pitanjem: Što podrazumijevate pod suradničkim učenjem? doznaje se razina znanja odgojitelja o pojmu „suradničko učenje“. Rezultati ispitanika su kategorizirani i obrađeni su deskriptivnom analizom. Prilikom analize definiranja pojma „suradničko učenje“, odgovori odgojitelja svrstani su prema sljedećim karakteristikama suradničkog učenja:

1. Suradničko učenje razvija osobine ličnosti (37,5%) – odgojitelji navode kako suradničko učenje potiče kreativnost i fleksibilnost, potiče komunikaciju te jača osjećaj pripadnosti i samopouzdanja.

2. Suradničko učenje proširuje kompetencije djeteta (32,5%) – odgojitelji ističu metode suradničkog učenja kroz rad u paru ili skupinama, projektni rad i zajedničku raspravu tijekom kojih djeca ulaze u aktivni proces kooperativne suradnje rješavajući probleme suradnjom i komunikacijom s ostalim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa.

3. Suradničko učenje potiče dječju međusobnu interakciju (30%) – odgojitelji naglašavaju interakcijsko učenje prilikom kojeg djeca izmjenjuju svoja znanja, vještine i iskustva ovisno o svojim interesima i potrebama dajući svojim umijećem i kreativnošću osobni doprinos zajedničkoj aktivnosti u poticajnom prostornom i materijalnom okruženju.

Analizirajući odgovore anketiranih odgojitelja vidljivo je da prilikom definiranja pojma „suradničko učenje“ ističu aktivnosti prilikom kojih djeca razmjenjuju ideje, isprobavaju i kombiniraju različite prijedloge angažirajući se pri tome oko onoga što im je najzanimljivije uvažavajući ideje ostale djece, te naglašavaju značenje cjelokupnog ozračja u dječjem vrtiću kojega čine poticajno razvojno okruženje i interakcijski odnosi između svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa. Razvidno je kako je broj odgojitelja podijeljen između navedenih kategorija, a neznatno više odgojitelja u prvoj kategoriji, razvijanje osobina ličnosti, točnije potiče kreativnost i fleksibilnost, komunikacijska kompetencija i pozitivna slika o sebi što direktno dovode u vezu s timskim radom, važnim za suradničko učenje.

Na tvrdnju u anketnom upitniku „Odgojitelj treba poticati suradničko učenje djece predškolske dobi“, 50% odgojitelja navodi razinu slaganja „slažem se“, 30% anketiranih odgojitelja navodi da se u potpunosti slaže s tim, 10% odgojitelja navodi neutralan stav prema navedenoj tvrdnji, a 10% odgojitelja navodi da se ne slažu s navedenom tvrdnjom.

Na tvrdnju „U svojoj odgojnoj praksi potičem suradničko učenje“, 80% anketiranih odgojitelja odgovara kako u svojoj odgojnoj praksi potiču suradničko učenje, 10% odgojitelja odgovara neutralnim stavom, a 10% odgojitelja odgovaraju da u svojoj odgojnoj praksi ne potiču suradničko učenje. Iz odgovora odgojitelja vidljivo je da u svojoj odgojnoj praksi podržavaju strategije suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi koje se temelje na shvaćanju da je zadatak odgojitelja osigurati dublje razumijevanje i rješavanje problema, te suradnički rad i stvaralaštvo.

Odgovori odgojitelja o navođenju problema u radu prilikom poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi svrstani su u tri kategorije:

1. Veliki broj djece u skupini – odgojitelji (40%) ukazuju kako sudjelovanje velikog broja djece u razgovoru s odgojiteljem ograničava autentičnost i kvalitetu razgovora, te dovodi u pitanje načelo dobrovoljnosti sudjelovanja djece u razgovoru i njihovu intrinzičnu motivaciju za spontanom vršnjačkom interakcijom te za interakcijom s ostalim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa.

2. Neadekvatni prostorni i materijalni uvjeti – odgojitelji (45%) ističu prostornu i materijalnu organizaciju dječjeg vrtića kao temeljnu varijablu institucijskog predškolskog konteksta koja se značajno reflektira na odgojni proces i razvoj djece rane i predškolske dobi. Odgojitelji navode kako su u našim institucijskim uvjetima standardne sobe dnevnog boravka suviše skućene, posebice uz veliki broj djece u odgojnim skupinama. Postavlja se pitanje inventivnosti odgojitelja koji bi mogao pronaći rješenja u korištenju ostalih prostora (hodnika, hola, garderobe, dvorane za tjelesni, blagovaonice, terase, te ostalih unutarnjih i vanjskih prostora).

3. Nedovoljna stručna kompetencija odgojitelja – odgojitelji (15%) ističu profesionalnu kompetenciju odgojitelja kao temelj za ostvarivanje različitih odgojiteljevih uloga, tako i ulogu u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi, naglašavajući sposobnost odgojitelja za kontinuiranim učenjem kako bi stekao potrebna znanja i ovladao strategijama suradničkog učenja.

Prilikom navođenja problema u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi ispitanici ukazuju na veliki broj djece u skupini te na neadekvatne prostorne i materijalne uvjete. Ovakav odgovor upućuje na promišljanje o značaju stvaranja poticajnog okruženja za suradničko učenje i aktivnosti koje se uklapaju u postojeće okolnosti rada s velikim brojem djece u odgojnoj skupini. Navedeni odgovori odgojitelja ukazuju da su odgojitelji svjesni teškoća u poticanju suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi koji se mogu prevladati kvalitetnim strukturiranjem prostora i visokom razinom profesionalne kompetencije odgojitelja kao inventivnog i fleksibilnog praktičara.

Odgovori anketiranih odgojitelja na pitanje „Koje metode rada mogu potaknuti suradničko učenje?“ kategorizirane su u tri različite skupine metoda rada s djecom rane i predškolske dobi:

Tabela 1. Stavovi odgojitelja o metodama rada koje potiču suradničko učenje djece rane i predškolske dobi

METODE RADA	ODGOJITELJI %	STAV ODGOJITELJA
Metoda rada u paru ili u manjim skupinama	50%	- metoda za uspješno provođenje suradničkog učenja djece u predškolskoj ustanovi; - omogućava nadogradnju uzajamne spoznaje radi stvaranja i razvijanja novih ideja; - potiče razvijanje socijalnih vještina i sposobnosti da se radi u skupini i da se surađuje;
Rad na projektu	30%	- metoda rada koja pretpostavlja suradničko učenje djece koje pridonosi učinkovitijem usvajanju znanja i vještina u različitim aspektima razvoja djece rane i predškolske dobi; - djeca istražuju teme koje sama biraju; - aktivno učenje svih sudionika u socijalnoj grupi koju povezuju zajedničke potrebe i ciljevi; - uloga odgojitelja usmjerena na razvijanje grupne kohezije i partnerski odnos s djecom ;
Odgojiteljeva dokumentacija	30%	- odgojiteljeva dokumentacija potiče i olakšava međusobno razumijevanje djece za vrijeme njihovih zajedničkih rasprava i nadograđivanje njihovog postojećeg znanja; - djeca će lakše otkriti, spoznati i razumjeti složene pojmove ako međusobno razgovaraju o onome što je predmet učenja;

Odgojitelji navode i druge oblike rada za koje smatraju da pridonose poticanju suradničkog učenja, kao CLIM metoda (cooperative learning in multicultural groups); metoda asocijacija; razgovor, promatranje i oponašanje; imitativne, konstruktivne, scenske, likovne i glazbene igre u koje je uključen veći broj djece, što rezultira duljom interakcijom između djece te promatranje i slušanje djece.

Analiza odgovora potvrđuje kako anketirani odgojitelji prepoznaju i u vlastitom odgojnom radu primjenjuju raznovrsne suradničke aktivnosti koje potiču dječju motivaciju za istraživanjem kroz rad na projektima, potiču međusobno poučavanje djece kroz zajedničku raspravu, te kroz individualni ili grupni rad unaprjeđuju različite socijalne vještine i potiču suradničko učenje djece rane i predškolske dobi.

Na pitanje „Koje osobine treba imati odgojitelj da bi poticao suradničko učenje?“ anketirani odgojitelji na prvom mjestu ističu: spremnost na cjeloživotno učenje (70%); moralne odlike kao što su objektivnost, samokritičnost, dosljednost, smirenost, pravednost, savjesnost, susretljivost, temeljitost, razumijevanje, suosjećajnost, točnost, strpljivost i kulturu ponašanja (10 %); kreativnost (5%); komunikativnost (5%); snalažljivost u radu s većim brojem djece (5%) i sposobnost uočavanja situacijskih aktivnosti u interakciji (5%). Analizom navedenih odgovora anketiranih odgojitelja vidljivo je kako vlastitu spremnost na cjeloživotno obrazovanje smatraju glavnim

prediktorom poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. Nadalje, vidljivo je kako učinci u postizanju očekivanih promjena osobnosti i kompetencije odgojitelja usmjerenih na poticanje suradničkog učenja pretpostavljaju postojanje edukacijskog konteksta te spremnost odgojitelja na cjeloživotno učenje.

U pitanju sastavljenom od 9 tvrdnji vezanih za čimbenike poticanja suradničkog učenja od odgojiteljica se tražilo da procjene razinu svojeg slaganja s ponuđenim tvrdnjama uz primjenu deskriptivno-numeričke skale Likertova tipa od 5 stupnjeva. Tvrdnje zastupljene u upitniku bile su vezane za metode poticanja suradničkog učenja, educiranost odgojitelja kao čimbenika poticanja suradničkog učenja, značenja odgojitelja u poticanju suradničkog učenja (što neposredno govori o tome kako odgojitelj percipira svoju ulogu u suradničkom učenju), te značenje materijalnog okruženja kao čimbenika poticanja suradničkog učenja djece predškolske dobi.

Tablica 2. Rezultati postotka i srednje vrijednosti razine potpunog i djelomičnog slaganja, te razine potpunog i djelomičnog neslaganja odgojitelja s navedenim tvrdnjama

TVRDNJE	RAZINA SLAGANJA						
	1. U potpunosti se slažem %	2. Slažem se %	3. Niti se slažem, niti se ne slažem %	4. Ne slažem se %	5. U potpunosti se ne slažem %	Razine potpunog i djelomičnog slaganja AS	Razine potpunog ili djelomičnog neslaganja AS
1. Dopuštam djeci da sama biraju aktivnosti kojima se bave.	25%	65%	5%	5%	/	9	0,5
2. Potičem razgovor s djecom u manjim skupinama	50%	50%	/	/	/	10	/
3. Promišljam nove oblike organizacijskog rada koji potiču raspravu među djecom.	40%	50%	10%	/	/	9	/
4. Koristim dokumentaciju odgojitelja za razvoj refleksivnog mišljenja kod djece.	20%	65%	10%	5%	/	8,5	0,5
5. Koristim dječje uratke u zajedničkoj raspravi.	25%	55%	15%	5%	/	8	0,5
6. Stvaram bogato prostorno okruženje koje promovira dječju interakciju.	55%	20%	15%	5%	5%	7,5	1

7. Educirana sam kako bih poticala suradničko učenje u svojoj odgojnoj skupini.	25%	25%	40%	5%	5%	5	1
8. Odgojitelja smatram najvažnijim čimbenikom poticanja suradničkog učenja djece predškolske dobi.	15%	30%	50%	5%	/	4,5	0,5
9. Materijalno okruženje smatram najvažnijim čimbenikom poticanja suradničkog učenja djece predškolske dobi.	/	45%	40%	10%	5%	4,5	1,5

Rezultati u tablici 2. pokazuju kako je najveća razina potpunog ili djelomičnog slaganja ostvarena u tvrdnji 2. Potičem razgovor s djecom u manjim skupinama, dok je najveća razina potpunog ili djelomičnog neslaganja ostvarena u tvrdnji 9. Materijalno okruženje smatram najvažnijim čimbenikom poticanja djece predškolske dobi.

Najveća srednja vrijednost potpunog ili djelomičnog slaganja ostvarena je ovim redoslijedom u tvrdnjama 2., 1., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9.

Najveća srednja vrijednost potpunog ili djelomičnog neslaganja ostvarena ljedečim redoslijedom u tvrdnjama 9., 6., 7., 1., 4., 5. Na osnovi dobivenih rezultata možemo zaključiti da većina odgojiteljica potiče razgovor s djecom u manjim skupinama imajući u vidu da je odgojna praksa „živi organizam“ kojeg je potrebno kontinuirano istraživati. Također možemo zaključiti da ispitane odgojiteljice ne smatraju materijalno okruženje najvažnijim čimbenikom poticanja suradničkog učenja, naglašavajući pri tome kvalitetu interakcije među djecom, odgojiteljima, roditeljima i svim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa.

U pitanju koje je sastavljeno od 9 tvrdnji vezanih za čimbenike poticanja suradničkog učenja, od odgojitelja se tražilo da navedu koje čimbenike poticanja suradničkog učenja smatraju najvažnijima. Tvrdnje su bile vezane za sljedeće čimbenike poticanja suradničkog učenja:

1. Značenje uloge odgojitelja kao čimbenika u poticanju suradničkog učenja – 55% ispitanih odgojitelja ističe značajnom ulogu odgojitelja u poticanju suradničkog učenja, što neposredno govori o tome kako odgojitelj percipira svoju ulogu u suradničkom učenju djece rane i predškolske dobi.

2. Značenje metoda rada kao čimbenika u poticanju suradničkog učenja – 25% ispitanih odgojitelja dominantom strategijom poticanja suradničkog učenja smatra zajedničko istraživanje koje rezultira razvijanjem suradničke kulture. Potičući razgovor s djecom u manjim skupinama i raspravu s djecom, dopuštajući djeci da sama slobodno biraju teme i aktivnosti kojima se bave u projektnom obliku rada, koristeći odgojiteljevu dokumentaciju za razvoj reflektivnog mišljenja kod djece, odgojitelji doprinose stvaranju suradničke kulture u zajednici koja uči.

3. Značenje materijalnog okruženja kao čimbenika poticanja suradničkog učenja djece predškolske dobi – 20% ispitanih odgojitelja navode u svojoj svakodnevnoj odgojiteljskoj praksi stvaraju bogato prostorno i materijalno okruženje koje promovira dječju interakciju, ističući pri tome kako poticajno materijalno okruženje samo za sebe nužno ne potiče suradničko učenje ukoliko nisu prisutni i ostali čimbenici poticanja, pri čemu navode značenje uloge odgojitelja i njegovih metoda rada s djecom rane i predškolske dobi. Pitanje kvalitete prostornog i materijalnog okruženja vrtića nužno se povezuje s propitivanjem kulture odgojno obrazovne ustanove i najbolji je pokazatelj razmišljanja i načina života onih koji u njemu borave. Rezultata kazuju da više od 50% odgojitelja ističe značenje uloge odgojitelja i njegovih metoda rada s djecom kao važne čimbenike poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi, imajući u vidu da je odgojna praksa živi organizam kojeg je potrebno kontinuirano istraživati. Može se zaključiti da većina odgojitelja ne smatra materijalno okruženje nužno najvažnijim čimbenikom poticanja suradničkog učenja, naglašavajući pri tome kvalitetu interakcije među djecom, odgojiteljima, roditeljima i svim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa.

Odgovori anketiranih odgojitelja koji se odnose na njihove vlastite prijedloge za uspješno poticanje suradničkog učenja svrstani su u kategorije: uloga, metoda rada i materijalno okruženje a uključuju:

1. Uloge odgojitelja - prepoznati dječje interese i uvažavati dječje inicijative; poticati djecu na međusobno učenje jednih od drugih i razmjenu iskustva; osigurati bolju suradnju s roditeljima; raditi na stalnoj edukaciji odgojitelja.

2. Metode rada - poticati usklađenu verbalnu i neverbalnu komunikaciju, dijaloški i ekspresivni govor djece, te međusobno aktivno slušanje djece; poticati djecu da rade u parovima ili manjim skupinama što uključuje zajedničko rješavanje problema, istraživanje, te stvaranje kombinacija u pronalaženju novih rješenja; podupirati djetetovu radoznalost te otvorenost za pitanja i probleme; stvarati atmosferu pravednosti među djecom.

3. Materijalno okruženje - omogućiti djeci bogato i poticajno materijalno okruženje, što podrazumijeva primjeren i dostatan prostor te raznovrstan oblikovani i neoblikovani materijal; smanjiti broj djece u skupini; strukturirati vrtićko okruženje prema potrebi djeteta što uključuje zajedničko rješavanje problema, istraživanje, te stvaranje kombinacija u pronalaženju novih rješenja.

Analizom navedenih prijedloga odgojitelja vidljivo je da svoju ulogu u poticanju suradničkog učenja percipiraju kao ulogu kreatora u strukturiranju prostora, vremena i aktivnosti, smatrajući to primarnim područjem svojeg djelovanja. Naime, kreativan odgojitelj strukturira prostor oslušujući dječje reakcije, ponašajući se pri tome poput dizajnera koji potiče visoki angažman djece. Nadalje, anketirani odgojitelji imaju razvijen visoki stupanj svijesti o značenju profesionalnog usavršavanja odgojitelja s ciljem uzdizanja na razinu vrsnih refleksivnih praktičara spremnih na oprobavanje novih pristupa u vlastitoj odgojno-obrazovnoj praksi.

Zaključak

Promatran u cjelokupnom odgojno-obrazovnom kontekstu dječjeg vrtića, odgojitelj se smatra važnim čimbenikom poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. Zaključno, dobiveni rezultati pokazuju da odgojitelji razumiju pojam „suradničko učenje“, te da u svojoj odgojnoj praksi potiču suradničko učenje metodama rada u paru ili manjim skupinama, poticanjem istraživačko-spoznajnih aktivnosti radom na projektu i poticanjem razgovora s djecom u manjim skupinama, naglašavajući kako materijalno okruženje ne smatraju najvažnijim čimbenikom poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. Ohrabrujući je podatak da (70%) odgojitelja u svojoj odgojnoj praksi potiče suradničko učenje naglašavajući pri tome značenje cjeloživotnog učenja kao glavnog prediktora poticanja suradničkog učenja djece rane i predškolske dobi. Rezultati istraživanja daju zaključiti kako odgojitelji percipiraju svoju ulogu odgojitelja ne samo kao izvršitelja odgojno-obrazovnog programa u dječjem vrtiću, nego i kao njegova tvorca, refleksivnog praktičara, sukonstruktora kurikulumu, istraživača, što značajno širi prostor odgojiteljeve autonomije.

Rad s djecom rane i predškolske dobi zahtijeva razvijenu osobnost i izvornu kreativnost odgojitelja te istovremeno i njihovu visoku naobrazbu i stručnost u odgojno-obrazovnoj djelatnosti predškolske ustanove. Kontinuirano stručno usavršavanje i osposobljavanje odgojitelja preduvjet je unaprjeđivanja odgojno-obrazovne prakse uključujući stalnu refleksiju i kritičkog prijatelja u dječjem vrtiću kao zajednici učenja.

Literatura:

- Ellis, A. K. (2004): *Exemplars of Curriculum Theory*. Larchmont, New York: Eye On Education.
- Ivanović, J., Romstein, K., Balić, T. (2011): Komparativni pristup analizi koncepta razvojne primjerenosti u radu s darovitom djecom predškolske i osnovnoškolske dobi, u Katalin Kaić (ur.): *The Methodology of Working with Talented Pupils*. Szabadka: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 193–203.
- Kadum-Bošnjak, S.: Suradničko učenje. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=139456 (11. 3. 2013.)
- Miljak, A. (2009): *Življenje djece u vrtiću*. Zagreb: SM naklada.
- Mlinarević, V. (2000): Interakcija odrasli – dijete i autonomija djeteta: zbornik radova sa znanstvenog kolokvija s međunarodnim sudjelovanjem. U Babić, N., Krstović, J. (ur.): *Kompetencija odgojitelja i autonomija djeteta*. Osijek: Visoka učiteljska škola. Rijeka: Visoka učiteljska škola, 143–150.
- Mlinarević, V., Peko, A., Vujnović, M.: Suradničkim učenjem prema zajednici učenja. http://bib.irb.hr/datoteka/506095.Suradnickim_ucenjem_ka_zajednicom_cilju.pdf (2. 4. 2013.)

- Mlinarević, V. (2009): Iskustva odgojitelja u radu na projektima. U Babić, N., Redžep-Borak, B. (ur.): Dječji vrtić – mjesto učenja djece i odraslih. Osijek: Centar za predškolski odgoj, 31–38.
- Mlinarević, V. (2011): Vrtićno okruženje usmjereno na dijete, *Život i škola*, 50, 112–122.
- Munjiza, E., Peko, A., Sablić, M. (2007): Projektno učenje. Osijek: Grafika.
- Peko, A., Sablić, M., Livazović, G.: Suradničko učenje u mlađoj školskoj dobi <http://hrcak.srce.hr/25024> (24. 11. 2012.)
- Slunjski, E. (2001): Integrirani predškolski kurikulum – rad djece na projektima. Zagreb: Mali profesor.
- Slunjski, E. (2003): Devet lica jednog odgajatelja/roditelja. Zagreb: Mali profesor.
- Slunjski, E. (2006): Stvaranje predškolskog kurikuluma u vrtiću – organizaciji koja uči. Zagreb: Mali profesor.
- Slunjski, E. (2011): Kurikulum ranog odgoja – istraživanje i konstrukcija. Zagreb: Školska knjiga.
- Spiegel, D. L. (2005): Classroom Discussion. New York, Toronto, London: Scholastic.
- Sindik, J.: Poticajno okruženje i osobni prostor djece u dječjem vrtiću <http://hrcak.srce.hr/file/40743> (22. 3. 2013.)
- Šagud, M. (2002.): Odgajatelj u dječjoj igri. Zagreb: Školske novine.
- Valjan-Vukić, V.: Razvijanje kulture predškolske ustanove zajedničkim djelovanjem roditelja i odgojitelja <http://hrcak.srce.hr/87331> (2. 4. 2013)

